नवीन अभ्यासक्रम

तृतीय वर्ष वाणिज्य

भारतातील बँकविषयक कायदे आणि कार्यपद्धती

बँकव्यवसाय व वित्तपुरवठा : पेपर - ३

डॉ. डी. जी. उशीर
डॉ. श्रीमती बी. डी. पाटील
डॉ. आशालता सोनवणे
डॉ. आर. के. दातीर
एस. आर. जावळे

NIRALI PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

C.D.J.Library Shrirampur
38860
PRINCIPAL
C. D. Jain College of Commerce
Shrirampur

लेखक परिचय

प्रा. डॉ. डी. जी. उशीर

एम. ए., एम. फील., पीएच.डी.

मराठा विद्याप्रसारक समाज नाशिक, संस्थेच्या के.टी.एच.एम. महाविद्यालय, नाशिक येथे अर्थशास्त्र विभागात सहयोगी प्राध्यापक म्हणून कार्यरत. पदवी व पदव्युत्तर वर्गांना ३२ वर्षांपासून अध्यापनाचा प्रदीर्घ अनुभव. अर्थशास्त्राच्या नऊ पुस्तकांचे सहलेखक. यू.जी.सी.चा एक लघू संशोधन प्रकल्प पूर्ण. आंतरराष्ट्रीय व राष्ट्रीय स्तरावरील परिषदांच्या आयोजनातून सहभाग व शोधनिबंधांचे वाचन. पुणे विद्यापीठाच्या व्यापारी अर्थशास्त्र व सहकार या अभ्यासमंडळाचे माजी सदस्य. सध्या. एम. ए. अर्थशास्त्र अभ्यासक्रम पुनर्रचना उपसमितीवर सदस्य म्हणून कार्यरत. एम.फिल. साठी मार्गदर्शक म्हणून सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाची मान्यता.

प्रा. डॉ. आर. के. दातीर

एम. ए. बी. एड., एम.फिल, पीएच.डी.

मराठा विद्याप्रसारक समाज या महाराष्ट्रातील अग्रगण्य संस्थेच्या के. टी. एच. एम. महाविद्यालयात असोसिएट प्रोफेसर म्हणून कार्यरत. मराठा विद्या प्रसारक समाजसंस्थेच्या विविध महाविद्यालयांत पदवी व पदव्युत्तर वर्गांना अध्यापनाचा ३५ वर्षे अनुभव. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या एम. एम. एस. विद्याशाखेचे सदस्य (२००१ ते २००५), अर्थशास्त्र अभ्यास मंडळाचे सदस्य म्हणून कामकाज (२००१ ते २०१०) आणि पदवी व पदव्युत्तर अर्थशास्त्र अभ्यासक्रम उपसमितीवर अनुक्रमे समन्वयक व सदस्य म्हणून कामकाज (२००१ ते २०१५). अर्थशास्त्र विषयावरील ३० संदर्भ ग्रंथांचे लेखन व त्यापैकी काहींना विद्यापीठाची संदर्भ ग्रंथ म्हणून मान्यता. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठात अर्थशास्त्र व व्यापारी अर्थशास्त्र विषयासाठी पीएच. डी. मार्गदर्शक म्हणून कार्यरत. चार विद्यार्थी पीएच. डी. उत्तीर्ण. अर्थशास्त्र विषयावरील आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय, राज्य व जिल्हा पातळीवरील परिषदा, चर्चासत्रे व कार्यशाळांमध्ये तज्ज्ञ मार्गदर्शक म्हणून सहभाग, शोधनिबंधांचे सादरीकरण, विविध चर्चासत्रे व कार्यशाळांचे आयोजन.

प्रा. श्रीमती बी. डी. पाटील

एम.ए. बी. एड., एम.फिल.

मराठा विद्याप्रसारक समाज नाशिक, या महाराष्ट्रातील अग्रगण्य संस्थेच्या के. टी.एच.एम. महाविद्यालय नाशिक येथे अर्थशास्त्र विभागात सहयोगी प्राध्यापिका म्हणून कार्यरत. पदवी व पदव्युत्तर स्तरावरील अध्यापनाचा ३२ वर्षांचा प्रदीर्घ अनुभव. 'अर्थशास्त्र', 'व्यावसायिक अर्थशास्त्र' या विषयांवरील पाच संदर्भग्रंथाच्या सहलेखिका. सन १९९५ मध्ये 'विद्यार्थिप्रिय-आदर्श प्राध्यापक' म्हणून मुंबई दूरदर्शननिर्मित ज्ञानदीप मंडळ, नाशिक तर्फे गौरव. पुणे विद्यापीठाच्या पदवी अर्थशास्त्र अभ्यासक्रम सुधारणा समितीवर सदस्य म्हणून योगदान. आंतरराष्ट्रीय व राष्ट्रीय पातळीवरील परिषदांच्या आयोजनात सहभाग व अर्थशास्त्र, बँकिंग, सहकार या विषयांवरील आंतरराष्ट्रीय व राष्ट्रीय, राज्य व जिल्हा पातळीवरील परिषदा, चर्चासत्रे व कार्यशाळांमध्ये अनेक शोधनिबंधांची निवड, शोधनिबंध सादरीकरण आणि तज्ज्ञ मार्गदर्शक म्हणून सहभाग.

प्रा. एस. आर. जावळे

एम.ए.,बी.एड.,एम.फिल.

मुंबई आणि पुणे विद्यापीठ कार्यक्षेत्रात कला, वाणिज्य आणि व्यवस्थापन विद्याशाखांमध्ये ३० वर्षे पदवी आणि २१ वर्षे पदव्युत्तर विभागात अध्यापनाचे कार्य. वाणिज्य विद्याशाखेत 'बँकिंग ॲण्ड फायनान्स' या विषयासाठी पुणे विद्यापीठाची एम.फिल. मार्गदर्शक म्हणून मान्यता. महाविद्यालय व विद्यापीठ विकास मंडळ, पुणे विद्यापीठ, पुणे अंतर्गत-श्रीरामपूर कृषी उत्पन्न बाजार समितीचा चिकित्सक अभ्यास (सन २००२-०३ ते २००६-०७) लघू संशोधन प्रकल्प पूर्ण. इंडियन इकॉनॉमिक्स असोसिएशन, नवी दिल्ली, अखिल भारतीय मराठी अर्थशास्त्र परिषद आणि पुणे विद्यापीठ अर्थशास्त्र परिषद अजीव सदस्य. अर्थशास्त्र व व्यावसायिक अर्थशास्त्र या विषयांच्या पाच पुस्तकांचे लिखाण. राज्यस्तरीय, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील चर्चासत्रांमध्ये विविध शोधनिबंधाचे वाचन. राष्ट्रीय चर्चासत्राचे समन्वयक म्हणून कार्य. राष्ट्रीय सेवा योजनेचे १४ वर्षे कार्यक्रम अधिकारी आणि एक वर्ष विभागीय समन्वयक.

डॉ. आशालता सोनवणे

एम.ए. (अर्थशास्त्र व इतिहास), बी. एड., सेट, पीएच. डी.

साहाय्यक प्राध्यापिका (अर्थशास्त्र) म्हणून मराठा विद्याप्रसारक समाज, नाशिक संचलित के. टी. एच. एम. महाविद्यालयात कार्यरत. पदवी व पदव्युत्तर अध्यापनाचा ११ वर्षांचा अनुभव तसेच, एम. फिल. मार्गदर्शक म्हणून सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाची मान्यता. यू.जी.सी. ने अर्थसाहाय्यित केलेला लघुसंशोधन प्रकल्प सादर. विविध राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय परिषदांमध्ये सहभाग व संशोधन निबंधांचे वाचन. विविध राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय संशोधन पत्रिकांमध्ये १६ संशोधनपर लेख प्रकाशित. 'इंडियन जर्नल ऑफ रिसर्च स्टडीज्' या संशोधन पत्रिकेच्या संपादकीय मंडळाच्या सदस्या म्हणून कार्य. व्यक्तिमत्व विकास, स्त्रियांच्या सामाजिक व आर्थिक समस्या या विषयांवार विविध कार्यक्रमांमध्ये मार्गदर्शन व व्याख्याने.

niralipune@pragationline.com | www.pragationline.com

Also find us on www.facebook.com/niralibooks

ISBN 935164771-4

9789351647713

N1769

38860

तृतीय वर्ष वाणिज्य शाखेच्या 'बँकिंग अँन्ड फायनान्स' (स्पेशल पेपर – ३)
या विषयासाठी जून 2015 पासून सुरू झालेल्या सुधारित अभ्यासक्रमानुसार लिहिलेले पाठ्यपुस्तक !
तसेच 'बँकिंग'च्या विद्यार्थ्यांना उपयुक्त संदर्भ ग्रंथ !

बँकव्यवसाय व वित्तपुरवठा
भारतातील बँकविषयक कायदे आणि कार्यपद्धती

BANKING LAW AND PRACTICES IN INDIA

(पेपर क्र. 3)

* लेखक *

प्रा. डॉ. डी. जी. उशीर
सहयोगी प्राध्यापक (असोसिएट प्रोफेसर)
के. टी. एच. एम. महाविद्यालय
गंगापूर रोड, नाशिक.

प्रा. डॉ. आर. के. दातीर
असोसिएट प्रोफेसर व अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
के. टी. एच. एम. महाविद्यालय
गंगापूर रोड, नाशिक.

प्रा. डॉ. श्रीमती बी. डी. पाटील
सहयोगी प्राध्यापिका (असोसिएट प्रोफेसर)
के. टी. एच. एम. महाविद्यालय
गंगापूर रोड, नाशिक.

प्रा. एस. आर. जावळे
सहयोगी प्राध्यापक (असोसिएट प्रोफेसर)
सी. डी. जैन कॉलेज ऑफ कॉमर्स
श्रीरामपूर (जि. अहमदनगर)

प्रा. डॉ. आशालता सोनवणे
साहाय्यक प्राध्यापिका
के. टी. एच. एम. महाविद्यालय
गंगापूर रोड, नाशिक.

किंमत : ₹ ११०.००

NIRALI PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

N1769

C.D.J.Library Shrirampur
38860

PRINCIPAL
C. D. Jain College of Commerce
Shrirampur

भारतातील बँकविषयक कायदे आणि कार्यपद्धती (पेपर क्र. ३) ISBN 978-93-5164-771-3

प्रथम आवृत्ती : ऑक्टोबर २०१५

© प्रा. डॉ. उशीर, प्रा. डॉ. वातीर, प्रा. जावळे, प्रा. डॉ. पाटील, प्रा. डॉ. आशालता सोनवणे

■ संपादक : प्रा. डॉ. डी. जी. उशीर

प्रकाशक

निराली प्रकाशन

अभ्युदय प्रगती, १३१२, शिवाजीनगर,
जे. एम. रोड, पुणे - ४११ ००५
☎ (०२०) २५५ १२३३६/३७/३९
फॅक्स : (०२०) २५५ ११३७९ E-mail : niralipune@pragationline.com

मुद्रक

स्टार कॉपिअर्स प्रा. लि.

कुमठेकर रोड, सदाशिव पेठ,
पुणे - ४११ ०३०
☎ (०२०) २४४७ ९२०१

बुक स्टॉल

मुंबई : **प्रगती बुक कॉर्नर**
जैन भुवन, इंदिरा निवास, १११-अ, भवानी शंकर मार्ग, दादर, मुंबई - ४०००२८.
☎ २४२२ ३५२६ / ६६६२ ५२५४ E-mail : pbcmumbai@pragationline.com

पुणे : **प्रगती बुक सेंटर**
- १५७, बुधवार पेठ, पुणे - २. ☎ (०२०) २४४५ ८८८७ / ६६०२ २७०७.
- ६७६/ब, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिरासमोर, पुणे - २. ☎ (०२०) ६६०१ ७७८४
  E-mail : pbcpune@pragationline.com
- २८/अ, बुधवार पेठ, अंबर चेंबर्स, अप्पा बळवंत चौक, पुणे - २. ☎ (०२०) ६६२८१६६९.

प्रमुख वितरक केंद्रे

निराली प्रकाशन :

- **पुणे :**
  - ११९, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिर मार्ग, पुणे - ४११ ००२. ☎ (०२०) २४४५ २०४४, ६६०२ २७०८.
    फॅक्स : (०२०) २४४५ १५३८.
  - सर्वे नं. २८/२५ धायरी-कात्रज रोड, पारी कंपनीजवळ, पुणे - ४११ ०४१. ☎ (०२०) २४६९ ०२०४
    फॅक्स : (०२०) २४६९ ०३१६.
- **मुंबई :** ३८५, एस.व्ही.पी. मार्ग, रसधारा को. ऑप. हाउसिंग सोसायटी लि., गिरगाव, मुंबई - ४०० ००४.
  ☎ (०२२) २३८५ ६३३९/२३८६ ९९७६ फॅक्स : (०२२) २३८६ ९९७६. Email : niralimumbai@pragationline.com

इतर वितरक

- **निराली प्रकाशन**
  जळगाव : ३४, व्ही. व्ही. गोलानी मार्केट, नवी पेठ, जळगाव -४२५ ००१. ☎ (०२५७) २२२ ०३९५
  कोल्हापूर : न्यू महाद्वार रोड, केदारलिंग प्लाझा, पहिला मजला, आय.डी.बी.आय. बँकेसमोर,
  कोल्हापूर - ४१६ ०१२. मोबाईल नं. : ९८५००४६१५५ / ९७६७७ १७१९३
  नागपूर : **प्रतिभा बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स**
  लोकरत्न कमर्शिअल कॉम्प्लेक्स, दुकान नं. ३, पहिला मजला, झांशी राणी स्क्वेअर, सीताबर्डी,
  नागपूर - ४४० ०१२. ☎ (०७१२) २५४७ १२९

www.pragationline.com info@pragationline.com
To Order ☞ E-mail : bookorder@pragationline.com Fax : (020) 24451538

अनुक्रमणिका

विभाग - I

1. भारतातील बँकविषयक कायदे **1.1 - 1.20**

1.1 1949 च्या बँकव्यवसाय नियमन कायद्याच्या मुख्य तरतुदी
- 1.1.1 व्याख्या
- 1.1.2 वसूल भांडवल आणि राखीव निधीविषयीच्या तरतुदी
- 1.1.3 तरल मालमत्ता/रोख सुलभ मालमत्ता
- 1.1.4 बँकव्यवसायी कंपन्यांना परवाना देणे
- 1.1.5 बँकव्यवसायी कंपन्यांचे व्यवस्थापन
- 1.1.6 बँकांचे नफा-तोटापत्रक आणि ताळेबंद
- 1.1.7 भारतीय रिझर्व्ह बँकेला असलेले अधिकार
- 1.1.8 बँकव्यवसायी कंपन्यांचे एकत्रीकरण
- 1.1.9 बँकव्यवसायी कंपनीचे विसर्जन/समापन/व्यवसाय बंद करणे

1.2 सहकारी बँकांना लागू होणारा बँकव्यवसाय नियमन कायदा, 1965

2. परक्राम्य संलेख कायदा, 1881 **2.1 - 2.18**

2.1 परक्राम्य संलेख
- 2.1.1 व्याख्या व अर्थ
- 2.1.2 वैशिष्ट्ये
- 2.1.3 पूर्वअटी/गृहीते

2.2 परक्राम्य संलेखाचे प्रकार
- 2.2.1 विनिमयपत्रे/विपत्रे : व्याख्या, वैशिष्ट्ये व प्रकार
- 2.2.2 वचनपत्रे : व्याख्या व वैशिष्ट्ये
- 2.2.3 धनादेश : व्याख्या व वैशिष्ट्ये

2.3 परक्राम्य संलेखाचे पक्ष आणि त्यांचे दायित्व

2.4 संलेखाचे परक्रामण

2.5 साखरीकरण

2.6 परक्राम्य संलेखाचा अनादर

2.7 अनादराची नोटीस

2.8 नोंद आणि निषेध

3. प्रदात्री बँक

3.1 ग्राहकाच्या धनादेशाची रक्कम अदा करताना घ्यावयाची काळजी
3.2 प्रदात्री बँकेची कर्तव्ये आणि हक्क (अधिकार)
 3.2.1 प्रदात्री बँकेची रेखांकित धनादेशाबाबतीतील कर्तव्ये
 3.2.2 प्रदात्री बँकेचे हक्क / अधिकार
3.3 प्रदात्री बँकेला असणारे कायदेशीर संरक्षण
3.4 बनावट धनादेशाचे प्रदान
3.5 धनादेश परत पाठविणे

4. वसुली बँक

4.1 ग्राहकाच्या धनादेशाची वसुली करताना बँकेने घ्यावयाची काळजी
4.2 वसुलीदार बँकेचे हक्क आणि कर्तव्ये
 4.2.1 वसुलीदार बँकेचे हक्क
 4.2.2 वसुलीदार बँकेची कर्तव्ये
4.3 वसुली बँकेला असलेले कायदेशीर संरक्षण
4.4 धनादेशाचा अनादर
 1. अस्वीकृतीने अनादर
 2. पैसे न दिल्यामुळे अनादर

विभाग - II

5. बँकव्यवसायी आणि ग्राहक यातील नातेसंबंध

5.1 बँकव्यवसायी (बँकर) आणि ग्राहक (कस्टमर) : व्याख्या
5.2 ऋणको आणि धनको यातील परस्परसंबंध
5.3 बँकव्यवसायी - एक विश्वस्त
5.4 बँकव्यवसायी - एक अभिकर्ता
5.5 खात्याच्या गुप्ततेसंबंधी बँकेवरील बंधने
5.6 बँकेचा धारणाधिकार
5.7 वजावटीचा अधिकार किंवा खाती एकत्रित करण्याचा अधिकार
5.8 बँकव्यवसायातील प्रथेनुसार खात्याच्या माहितीचे प्रकटीकरण
5.9 धनादेशाचा आदर करण्याबाबत बँकेवरील बंधने
5.10 कर्जमुक्ती आदेश
5.11 बँक आणि ग्राहक यातील संबंधाचा शेवट

6. अग्रिमांसाठी प्रतिभूती — 6.1 - 6.14

6.1 सुरक्षित/असुरक्षित अग्रिमांची तत्त्वे
6.2 प्रतिभूतींच्या तारणावर कर्जे देताना बँकांनी घ्यावयाची दक्षता
6.2.1 वस्तूंच्या आवकजावकपत्रकावरील अग्रिम
6.2.2 स्थावर मालमत्तेच्या तारणावर कर्जे
6.2.3 मुदत ठेव पावती तारण
6.2.4 सोने चांदी अलंकारांचे तारण
6.2.5 पुरवठा बिले/बिल
6.2.6 आयुर्विमा पॉलिसी
6.2.7 अन्य तारण कर्जे
6.2.8 शेतमाल

7. कर्ज वितरणाच्या पद्धती / कर्जावर नियंत्रण ठेवण्याच्या पद्धती — 7.1 - 7.14

7.1 हायपोथिकेशन, तारणगहाण, कब्जागहाण
7.2 गहाण आणि गहाणाचे प्रकार
7.3 कर्जावर नियंत्रण करताना आणि नोंदी करताना बँकांनी घ्यावयाची दक्षता

8. प्रकल्प मूल्यमापन आणि कर्जवसुलीचे मार्ग — 8.1 - 8.27

8.1 मुदती कर्जांची वैशिष्ट्ये
8.2 प्रकल्प मूल्यमापन प्रक्रिया
8.3 प्रकल्प मूल्यमापनातील टप्पे :
1. तांत्रिक व्यवहार्यता
2. वित्तीय मूल्यांकन
3. आर्थिक व सामाजिक व्यवहार्यता
4. व्यवस्थापकीय बाजू
5. प्रकल्प मूल्यमापनाची व्यावसायिक बाजू
8.4 कर्जवसुली उपाययोजना
(अ) बिगर-कायदेशीर मार्गाने
1. स्मरणपत्र पाठविणे
2. कर्जदाराच्या व्यवसायाच्या ठिकाणी किंवा राहत्या घरी भेटी देणे
3. कर्जवसुली मेळावे
4. व्यावसायिक कर्जवसुली प्रतिनिधींची नेमणूक
5. आजारी प्रकल्पांचे पुनर्वसन करणे